

Inhoud

Inleiding	9
1 Schulden erf je	18
2 Het begint als een sneeuwbal	31
3 De sneeuwbal die lawine wordt	52
4 Een lawine van miscommunicatie	74
5 ‘Waarom ga je niet gewoon werken?’	91
6 Het zwaard van Damocles	107
7 Een leven na schuld?	130
Maywand, Nick. Bedankt.	148
Verantwoording	150
Noten	151

Inleiding

Ik ben ergens eind 20 en loop op straat, vlak bij Rotterdam Centraal, de stad van mijn voorouders. Waar mijn Marokkaanse opa in de Tweede Wereldoorlog nog diende als sergeant voor het Franse vreemdelingenlegioen. Ik ben nu zelf Rotterdammer en daarom strop ik mijn mouwen op, meestal. Maar vandaag sta ik met tranen in mijn ogen. Ik heb een dingetje met rekeningen, een achterstand van betaling en een oplopende schuld. Het incassobureau dat ik net aan de lijn had, probeerde me vier keer de incassokosten te laten betalen voor vier rekeningen die gebundeld zijn tot één dossier. Vier keer!

Ik ben boos, ik ben verdrietig. Ik voel me opgelicht. Waarom zou je van iemand die al moeite heeft om rond te komen méér geld afpakken? Als ik thuiskom, zoek ik het op. Na even googelen en met wat wetgeving erbij weet ik het zeker. Voor verschillende gebundelde rekeningen van dezelfde schuldeiser mogen maar één keer incassokosten gerekend worden over het totale bedrag, behalve als de schuldeiser per rekening los een correcte 14-dagenbrief heeft verstuurd.¹ Dus in mijn geval niet honderdzesig euro, maar veertig. Or-

dinaire dieven zijn het. Ik kan er met mijn hoofd niet bij. Hoe kan dit onderdeel zijn van iemands werk? Hoe kun je mensen die vaak al kwetsbaar zijn, arm, digibeet, verslaafd, ongeletterd of gewoon nog heel erg jong, nog eens een poot willen uitdraaien? Hoe vaak gebeurt dit? En kun je daar iets tegen doen?

Simpel gezegd zijn er twee kanten aan het probleem van een oplopende schuld: de mens en het systeem. Je hebt mensen die hun financiële gezondheid om welke reden ook verwaarlozen. Vaak is er stress in het spel waardoor je precies de verkeerde keuzes maakt. Je gaat gokken, shoppen, vult het ene gat met het andere – alles om de stress te verminderen, al is het maar voor even. De andere kant is die van het schuldensysteem. Dat treedt in werking zodra je bijvoorbeeld de keuze maakt om een aankoop achteraf te betalen. Eigenlijk is het zelfs complexer, het schuldensysteem treedt ook in werking als je een aankoop doet die je eigenlijk niet kunt betalen, ook al heb je er op dat moment het geld voor. En natuurlijk gaat het niet alleen om aankopen. Vaste lasten, je zorgverzekering en alles wat nodig is om in leven te blijven hebben net zo'n belangrijk aandeel hierin.

Het huidige schuldensysteem is gebaseerd op drie belangrijke aannames: 1) mensen met schulden willen niet betalen, 2) mensen met schulden willen het systeem voor de gek houden, en 3) mensen met schulden zijn zelf schuldig: dikke bult. Dan had je maar beter je best moeten doen op school, meer moeten sparen, rijk

en succesvol moeten zijn, nooit een misstap moeten maken, enzovoort, enzovoort. Deze drie aannames bij elkaar vormen ook de pijler onder de moderne meritocratie – het systeem dat zogenaamd iedereen eerlijk naar inspanning en vermogen beloont. Succes heet daarin je eigen verdienste, pech je eigen schuld. Door deze aannames in het systeem kom je in een cirkel: je komt erin omdat je je schulden niet kunt betalen, en je blijft er precies om dezelfde reden in. De kosten en boetes stapelen zich op. Maar als je een rekening van € 100 niet kunt betalen, hoe kun je dan wel € 140 betalen?

Fulltime struisvogel

De telefoontjes die ik kreeg veranderden geleidelijk aan in brieven met dreigende taal. De jaren hiervoor heb ik het ontzettend moeilijk gehad, zowel financieel als mentaal. In de meeste gevallen zijn dreigementen van incassobureaus gebakken lucht, en wekken zulke brieven de indruk dat het bijvoorbeeld dagvaardingen zijn. Krijg je namens een overheidsinstantie een echt dwangbevel, dan staat er ‘In naam van de koning’ boven. Zelfs wie volbloed republikein is, voelt daar nog iets bij. Incassobureaus hebben daar een gewoonte van gemaakt, ook al is het bij wet verboden. Alleen deurwaarders mogen een dagvaarding betekenen (overhandigen, specifiek door een deurwaarder) en het vonnis uiteindelijk uitvoeren. Zij zijn openbaar

I

Schulden erfje

Nederland is een van de rijkste landen ter wereld.⁶ De afgelopen jaren leefden steeds minder mensen onder de armoedegrens. Toch hebben wij hier lange rijen bij de voedselbank, nog afgezien van wat er zich achter veel voordeuren afspeelt. Als je iets boven de armoedegrens leeft, betekent het namelijk niet dat je makkelijk rondkomt.⁷

Die financiële onzekerheid thuis bepaalt mede hoe kinderen opgroeien. Wie opgroeit in een veilige, stabiele omgeving heeft een significant grotere kans om later goed terecht te komen. Het zijn de cruciale omstandigheden om elke dag uitgerust naar school te kunnen gaan, je huiswerk te maken, goede cijfers te behalen. De manier waarop je opgroeit heeft niet alleen invloed op de rest van je leven, maar ook op een eventueel ‘schuldenleven’, zowel voor de manier waarop je daarin terechtkomt als voor hoe je daar weer uit komt.⁸

Beginnen met 1-0 achterstand

Als ik nu nog weleens de tram door Rotterdam-Zuid neem, kan ik ze zo aanwijzen. De huizen met hun half verborgen armoede. Je ziet het aan de ramen: er hangen geen gordijnen of er hangen lakens in plaats van gordijnen. En dan te bedenken dat ik menig huurovereenkomst heb gezien waarin expliciet vermeld staat: 'geen lakens voor de ramen hangen, houdt uw woning verzorgd'. Ook wat er zich achter die ramen afspeelt, heb ik vaak gezien. Gezinnen die opgroeien in de sigarettenrook, met een zak chips als avondeten. Het is er soms vies, leeg, armoedig. Toen ik nog vrijwilliger bij de Dierenambulance was, kwam ik veel over dit soort vloeren. Waarom arme mensen dan wel een huisdier hebben, vragen mensen met geld zich vaak af. Meestal is het de enige vorm van gezelschap, huisdieren bieden troost en rust in stressvolle tijden.⁹

Ikzelf ben opgegroeid in een modaal gezin waar ik nooit iets tekort ben gekomen. Mijn vader heeft als Marokkaanse gastarbeider een ietwat ander pad bewandeld dan wat destijds de norm was. Met zijn universitaire opleiding kwam hij hiernaartoe om docent te worden, geen fabrieksarbeider. Hij verdiende best goed, omdat hij verschillende talen doceerde. Mijn moeder was een lieve huisvrouw, die haar leven heeft gewijd aan de opvoeding van haar kinderen.

Ik heb een relatief zorgeloze kindertijd gehad. De tijden waren ook anders dan nu. Toen kon je nog van één inkomen een huishouden draaien, inclusief elke

zomer met het vliegtuig naar Marokko. We hadden een mooi huis, ik had een eigen kamer en we aten gezond. Mijn moeder zag er zelfs op toe dat we niet uit de kraan dronken, bang als ze was voor loodvergiftiging. Ik had ook genoeg vrienden. Die wisten de voortreffelijke kookkunsten van mijn moeder goed te vinden. Velen van hen groeiden in armoede op, met hun erfenis van 1-0 achterstand. In de dagelijkse praktijk kwam dat vooral neer op altijd honger, maar op de langere termijn betekende het voor de meesten een groot verschil in opleidingskeuze, school en carrière.

Het was een andere tijd, mijn kindertijd. Geen *Buy now, pay later* maar met cash op zak de winkels langs. Het internet was nog aan het opkomen en geld was nog geen abstracte highscore op je telefoontoestel. De eerste lessen over omgaan met geld kreeg ik van mijn ouders, niet alleen doordat ze me zakgeld gaven en leerden sparen maar vooral door de niet voor de hand liggende lessen, bijvoorbeeld tijdens het opgroeien steeds vaker zelf mogen bepalen hoe laat ik ging slapen, wat natuurlijk een eerste opzet naar leren plannen is. Ik kan me eerlijk gezegd niet herinneren dat ik als kind mijn ouders heb zien worstelen met geld, ik kon altijd alles krijgen wat ik nodig had, bijvoorbeeld een laptop voor school en nieuwe kleren. Mijn vader werkte een groot deel van zijn leven met kinderen en mijn beide ouders snapten heel goed wat voor belangrijke voorbeeldrol ze hadden met hun gedrag.

Natuurlijk zag ik ook de mindere dingen: ruzies, familiedrama's, verdriet. Maar ik zag ook hoe mijn moeder daarmee omging en leerde van haar dat hoop altijd overwint, hoe donker het ook kan worden. Dit is emotionele weerbaarheid en zonder dit 'script' van mijn moeder had ik erg anders in het leven gestaan. Ik was waarschijnlijk minder weerbaar geweest om moeilijke situaties het hoofd te bieden. Geloof me als ik zeg dat ik echt veel heb overwonnen, van uitzichtloze jarenlange depressies tot vanuit chronische stress vergeten hoe ik moet slikken: lang leve de escitalopram en mijn doorzettingsvermogen. Maar dat komt later.

Ik ben dankbaar voor de kansen die ik heb gekregen, ook voor de dingen die je niet meteen kunt zien. De manier waarop je met problemen omgaat, de coping-mechanismen die je van huis uit meekrijgt, de weerbaarheid en het doorzettingsvermogen. Gek genoeg gaan we ervan uit – of in ieder geval gaat de schuldenfabriek ervan uit – dat iedereen met dezelfde kansen wordt geboren, dat geluk eigenlijk heel gewoon is. Dus behandelen we ook iedere achttienjarige hetzelfde, als verstandige en rationele individuen. Maar wat iemand heeft meegekregen en wat niet, zowel in termen van *nature* als *nurture*, daar denken we meestal niet over na. Om deze verhalen een gezicht te geven, introduceer ik graag twee jongeren: Bas en Eliza, allebei 18 jaar. Ik zal eerlijk zijn: Bas en Eliza bestaan niet 'echt'. Ik lees en hoor al jaren veel verhalen over mensen met schulden, mensen in armoede. Maar ik wil niet meedoen

aan het ‘poverty porn’-fenomeen, wat in deze context betekent: géén een-op-eenverhalen plaatsen van échte jongeren. In plaats daarvan dus Bas en Eliza: hun verhalen zijn gebaseerd op patronen die vaak terugkomen bij de honderden jongeren die ik inmiddels begeleid heb.

Bas en Eliza

Bas is opgegroeid in een groene buitenwijk van Wageningen, in een vrijstaand huis met een tuin vol vlinders en tuinkabouters. Zijn vader is ambtenaar bij de gemeente, zijn moeder dermatoloog. Met hun inkomen konden ze elk jaar een paar keer met vakantie. ’s Zomers naar een ver land, ’s winters skiën en tussendoor nog naar de camping op een Waddeneiland. Bas heeft altijd allerlei hobby’s gehad en toen hij veertien werd, groeide het opknappen en versieren van sneakers uit tot een mini-onderneming. Anders dan veel van zijn leeftijdgenoten hoefde hij niet in een supermarkt of snackbar te zwoegen. En altijd kon hij leuke dingen doen, naar de bioscoop, een pretpark of restaurant. Zijn moeder bracht hem elke ochtend met de elektrische auto naar school. Zijn vwo rondt Bas af met een 8 als gemiddelde. Het liefst wil hij gaan studeren. Geneeskunde, net als zijn moeder. Hij wordt ingeloot in Nijmegen, wat prima te doen is met de trein vanaf Wageningen. Maar Bas wil de ‘echte’ studentenervaring: hij wil op zichzelf wonen. Hij vindt

een huurhuisje, samen met twee studievrienden. De huur is eigenlijk te hoog voor de drie jongens, maar Bas' ouders willen wel garant staan. Het deel van de huur dat voor Bas' rekening komt, willen ze ook nog wel betalen: als je studeert, moet je tenslotte tijd hebben om te studeren. Ze richten het huisje gezellig in met nieuwe meubels. Bas hoeft door de maandelijkse toelage van zijn ouders geen bijbaan te nemen en kan zich meteen vol op zijn intensieve studie storten, zonder zorgen: de koelkast is gevuld, de studieboeken zijn fonkelnieuw en de toekomst lacht Bas tegemoet.

Eliza groeit op in de Haagse Schilderswijk, in een zogenoemde 'opkomende buurt'. Ze woont met haar alleenstaande moeder in een flatje op vierhoog, pal naast een drukke weg. Haar vader verloor ze toen ze negen was. Vanaf dat moment ging de gezondheid van haar moeder achteruit. De moeder van Eliza is in Kaapverdië geboren en kwam op haar vijfendertigste hiernaartoe. De dagelijkse taal spreekt ze inmiddels wel zo'n beetje, maar de bureaucratische taal is een stuk lastiger: de regels, de brieven, de moeilijke woorden. Ze voelt zich geen onderdeel van de samenleving. Eliza's moeder heeft alleen haar lagere school afgemaakt, ze moest namelijk al jong als onbetaalde mantelzorger haar eigen moeder ondersteunen.

Eliza neemt rond haar veertiende een baantje in de supermarkt, om toch een beetje te kunnen bijdragen aan het huishouden. Hun avondeten is meestal het goedkoopste van het goedkoopste, en dus vaak ook